

SOMLAI KATALIN

„Dudás Éva”, „Angelica”, „Medika” és társaik

Titkos munkatársnők a magyar hírszerzés olasz frontján
1945 és 1989 között

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2023.1.1>

Néhány éve jelent meg Forgách András *Élő kötet nem marad* című könyve,¹ amelyben az író elbeszéli a „Pápainé” fedőnevű titkos munkatárs találkozásait tartótisztjeivel, és felgöngyölíti az ügynök együttműködésének történetét a Kádár-kori állambiztonsággal. Mint a kötetből kiderül, „Pápainé” történetesen a szerző izraeli származású édesanyja, Bruria volt, titokban tartott kapcsolatai pedig a magyar hírszerzés tisztjei. „Pápainé” titkos munkatárs volt, köznapi megnevezéssel ügynök, illetve kém – pontosabban ügynöknő, illetve kémnő. Ám az utóbbihoz romantikus vagy akciófilmekben látott képzetek társulnak, az előbbi kifejezés pedig indokoltan nem terjedt el, hiszen a női besúgók száma eltörpült az állambiztonsági hálózat férfi tagjaihoz képest, és történeteik pedig még inkább feltáratlanok maradtak. „Pápainét” 1975-től foglalkoztatta a Belügyminisztérium III/I-4 osztálya, hogy rokonairól, ismerőseiről és a cionista mozgalomról szállítson információkat, és segítse az állambiztonság által lehetővé tett kiutazásai során a hírszerzés Izraelben végzett tippkutatását, azaz beszerzésre alkalmas és érdemes személyek felkutatását. Esete írásunk szempontjából nemcsak azért érdekes, mert ugyanez a hírszerző részleg tevékenykedett Olaszországban, hanem azért is, mert történetének több motívuma visszaköszön azokban a női ügynöksorsokban, amelyek a kutathatóság jelenlegi, igen szűkre szabott keretei között megismerhetők. A beszervezések e közös

¹ FORGÁCH András: *Élő kötet nem marad*. Jelenkor Kiadó, Budapest, 2015.

vonásai alapján közelíthetünk a – képzettsége, jövedelmi viszonyai és tevékenységi területe alapján a belügyi állomány elitjének is tekinthető – hírszerzés és a nők viszonyához. Már az a tény is sokat elárul a testületen belüli nemi diszkriminációról, hogy az állambiztonság eredendően Bruria férjét, „Pápai” szemelte ki informátornak. Pusztán „Pápai” depressziójának elhatalmasodása után merült fel, hogy az eredményes munkára alkalmatlanná vált titkos kapcsolat feladatait felesége vegye át. „Pápainé” szolgálatáért cserébe remélhette, és ígéretet is kapott rá, hogy az útlevelügyek felett ellenőrzést gyakorló belügyi szervek megkönnyítik utazásait, és így a rokonaival való kapcsolattartást. Beszervezésekor a hírszerzők egy patriarchális nőképre alapozták taktikájukat, amely szerint a nő helye a család, szerepe a család tagjainak összetartása. Forgách hangsúlyt helyezett könyvében annak a bemutatására is, hogy a hosszú kapcsolat során és a szoros együttműködés ellenére milyen ambivalens maradt a tartótisztek viszonyulása „Pápainéhez”. Lenézték, és csodálták őt. Férfiként vonzódtak a szépségét az évek előrehaladtával is megőrző nőhöz, ugyanakkor lenézték érzelmei, szemükben fegyelmezetlennek tűnő megnyilvánulásai okán. Az utóbbi, sztereotipizált női tulajdonságok akár foglalkoztatása ellen is szólhattak volna, mivel azok veszélyeztetik a konspiráció biztonságát. A titkosszolgálat azonban, mivel rászorult a „Pápainé” által megszerezhető ismeretekre, inkább érzelmi intelligenciáját emelte ki pozitív jellemvonásként, vagyis egy másik tradicionálisan női ismérvet, amelynek segítségével viszont informátoruk könnyedén az emberek bizalmába tudott férkőzni és új kapcsolatokat teremteni. És mit tudott még „Pápainé”, ami kiemelte nőtársai közül, és ami felértékelte őt a hírszerzés számára? Több nyelven beszélt, többek között – egyedülként a hírszerzés hálózatából – héberül is, így információgyűjtésen túl fordítóként is foglalkoztathatták.

A hírszerzés a múltban és napjainkban is a speciális helyzetű és különleges lehetőségeik tudatában levő, zárt, elit csoportot alkotó férfiak domíniuma.² „Herrendienst” – ahogy a Carl

² PETŐ Andrea: „Mézcsapda”? Az információ megszerzésének neve. In: HORVÁTH Sándor (szerk.): *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*. Libri Kiadó, Budapest, 2014. 355–376.; Michel DUBUISSON: Renseignement,

von Clausewitz porosz tábornoknak és Wilhelm Canaris német tengernagynak egyaránt tulajdonított mondás tartja, bár a társadalmi emancipáció az utóbbi évszázadban ezt a férfias szakmát sem hagyta érintetlenül. Napjaink modern társadalmaiban, főként az angolszász országokban már nemcsak parancsnoki pozíciókban találunk nőket a titkosszolgálatokban, hanem különféle hírszerzésre specializálódott intézmények élén is.³ Ezek a látványos előrelépések azonban inkább kivételnek számítanak. Ha a társadalmi fejlődés meg is nyitotta a hierarchizált fegyveres testületeket a másik nem előtt, a hírszerzés továbbra is a férfiak világa. Ezen a területen férfiszempontból és férfigolika alapján ítélik meg a szakmára való alkalmasságot és mérleget a másik társadalmi nem bevonásának előnyeit a nemcsak titkos, de exkluzív tevékenységbe.

Tanulmányunkban azt mutatjuk be, mennyire voltak jelen a kommunista állambiztonság hírszerző szolgálataiban a nők. Arra keressük a választ, milyen szerepeket töltöttek be, illetve milyen szerepekben váltak felhasználhatóvá a férfiak ezen speciális világában a nők, akiknek a férfiakétól eltérő adottságokat és hiányosságokat tulajdonítottak, és akiket ezért másként⁴ kezeltek. Előbb az intézményi kultúra felől közelítjük meg a hírszerzés viszonyát a nők foglalkoztatásához, az állambiztonsági szervezeten belül vizsgálva a társadalmi nemek arányát. Ezt követően azt vizsgáljuk, az állambiztonság belső világa mennyiben vetült rá a hálózatépítésre és mekkora szerepet játszott a titkos ügynökök kiválasztásakor. Végezetül az egy-egy női szerep példaként bemutatott történetek bepillantást engednek a tartótisztek és titkos munkatársnők kapcsolatába. Megismerhetjük, miként

espionnage et services secrets dans l'armée romaine [Hírszerzés, kémkedés és titkos szolgálatok a román hadseregben]. *Ktéma*, 1996/21. 305–312. DOI: <https://doi.org/10.3406/ktema.1996.2176>

³ Az Egyesült Államokban 2014-ben a vezérkari főnök hírszerzési helyettesét, Mary Legere-t jelölték a katonai hírszerzés élére (végül nem ő kapta meg a pozíciót). 2018 és 2021 között Gina Haspel vezette a CIA-t, aki számos, több évtizedes hírszerző tapasztalattal rendelkező munkatársnót is maga mellé emelt igazgatóhelyettesnek. Avril Haines a Biden-adminisztráció idején került a Nemzeti Hírszerzés élére.

⁴ PETŐ Andrea: „Mézcsapda”?... I. m. 355–356.

látták és láttatták a férfi tartótisztek a nekik dolgozó ügynöknőket. Megítélhetjük, hogy másságuk szerepet játszott-e beszerzésükben, továbbá láthatjuk, hogy a nőkről alkotott sztereotipizált kép milyen körülmények között merült fel és árulkodott a szervezeten belüli nemi diszkrimináció továbbéléséről a szovjet típusú rendszer fennállásának negyven éve alatt.

Nők az állambiztonsági szervek állományában és hálózataiban

Tanulmányunkban a hírszerzés nőkhöz való viszonyát elemezzük. Az állambiztonsági szervek közül azonban a hírszerzés működésének jogfolytonossága nem szakadt meg a politikai rendszerváltáskor, aminek következtében a pártállami időkre vonatkozó iratállományának csak töredéke vált elérhetővé a kutatás számára. Állományának összetételére ezért jobb híján kénytelenek vagyunk más, vele szorosan együttműködő, hasonló elvek alapján tevékenykedő állambiztonsági szervezetekről szerzett ismereteink alapján következtetni, bár a kémelhárításról és a belsőreakció-elhárításról sem rendelkezünk teljes képpel.⁵

Jöllehet a szovjet típusú rendszerek ideológiája a nők társadalmi emancipációját hirdette, e program gyakorlati megvalósítása háttérbe szorult a hatalmi és tulajdonviszonyok, valamint a gazdaságirányítás radikális átalakításához képest. A nők társadalmi helyzete és a nőktől elvárt feladatok ugyan számottevően megváltoztak a második világháború után részben a szűkös életkörülmények, részben az újjáépítés, majd a gyorsított iparo-

⁵ A kommunista hírszerzés az ÁVO II. Alosztályán belül szerveződött meg. Az ÁVH-n belül I/5., majd X/3. Osztályként, végül VIII. Főosztályként működött. 1953-tól a Belügyminisztérium II. Osztálya, illetve Főosztálya. Az 1956-os forradalmat követő átszervezések után a BM II/3. Osztálya. 1962-től a Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnöksége alá tartozott a hírszerzéssel foglalkozó III/I. Csoportfőnökség, a III/II. kémelhárító Csoportfőnökség, a belső elhárítással foglalkozó III/III. Csoportfőnökség a III/IV-es katonai elhárítás és a III/V. technikai szakszolgálat. Lásd erről részletesen Tóth Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete 1945–1990. In: CSEH Gergő Bendegúz–OKVÁTH Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962.* ÁBTL–L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013. 381–445.

sítás nyomására, ami egyszerre felgyorsította és kikényszerítette munkába állásukat. Dolgozóként gazdasági szükségből emancipálódtak, ez azonban nem járt együtt azzal, hogy gyökeresen megváltozott volna a nők társadalmi szerepéről való általános felfogás. A politikai hatalmat uraló kommunista párt sem tett lépéseket afelé, hogy a zászlójára tűzött egyenlőséget meg is valósítsa, és egyenlő lehetőséget biztosítson a nők társadalmi érvényesülése számára. Csak több mint két évtizeddel a politikai hatalom átvétele után – 1970-ben – jutott el oda a párt, hogy a nők helyzetét az MSZMP Központi Bizottságának napirendjére tűzze. Az ekkor elfogadott nőpolitikai határozat⁶ feladatul szabta a nők társadalmi és szociális helyzetének a javítását, ideértve a nők foglalkoztatásban való jelenlétének növelését, munkakörülményeik javítását, iskolázottságuk és képzettségük emelését, továbbá perspektíváik és esélyeik bővítését. A központi rendelkezés hatására a hetvenes évek végén, amikor kiértékeltek a politikai kampány eredményeit, az állami és pártszervek már jelentős előrelépésekről számoltak be.⁷ A politikai szándéknak megfelelően 1980-ig az aktív foglalkoztatottak között a nők aránya 44%-ra emelkedett.

A Belügyminisztérium (BM) hivatásos állományában a nők aránya ennél jóval alacsonyabb szintet ért el. 1975-ben a III/III. belső elhárításra specializálódott Csoportfőnökség teljes állományának egyharmada volt nő.⁸ Egy néhány évvel később keletkezett iratból tudni, hogy a belső elhárításnál foglalkoztatott negyven nő közül csak tizennégyen voltak a hivatásos állomány tagjai. A nők kétharmada, hivatásosként vagy polgári alkalmazottként, mint gépíró, adminisztrátor, takarítónő dolgozott, valamint a technikai részleghez tartozott. Ha nem a pusztá számok, hanem

⁶ *Nőpolitikai dokumentumok 1970–1980.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1981. 7–23.

⁷ Uo. és lásd többek között A nőpolitikai határozat végrehajtása – közös ügy. *Pártélet*, 1979/1. 78–81.; Vita a nőpolitikai határozat végrehajtásának tapasztalatairól. *Dunaújvárosi Hírlap*, 1978. július 21.; Eredményes a nőpolitikai határozat végrehajtása. *Dunántúli Napló*, 1979. március 4.; Napirenden a nőpolitikai és közművelődési határozat végrehajtása. *Békés Megyei Hírlap*, 1979. április 7. stb.

⁸ Köszönet Tabajdi Gábornak, hogy a III/III. Csoportfőnökség állományáról készülő kéziratába betekinthessem.

a tevékenységek és a beosztások irányából vizsgáljuk a nemek viszonyát, a kép még kevésbé kiegyenlített. A nők hivatásos rendőrként is elsősorban segédoperatív, nyilvántartási, illetve oktatással kapcsolatos munkakörökbe voltak beosztva.⁹ Az értékelő, elemző, műveleti feladatokat a férfi rendőrtisztek látták el. Megállapítható, hogy azok a nők is jellemzően adminisztratív feladatokkal kezdtek állambiztonsági pályafutásukat, akik munkásmozgalmi és antifasiszta múltjuk révén kerültek még az ÁVO-hoz és az ÁVH-hoz, majd onnan a belügyi szervekhez, és több évtizedes szolgálatuk és tapasztalatuk eredményeként rendőrtisztté vagy akár főtisztté léptek elő. A belső elhárításnál dolgozó tizennégy rendőrnő közül hatnak volt felsőfokú diplomája, ketten pedig csak általános iskolát végeztek. A nőpolitikai határozat nyomán a nők ranglétrán való előrelépése előtt megnyílt az út, de alulképzettségük továbbra is akadályozta karrierépítésüket. Az állomány tisztjeinek megközelítőleg egytizede volt nő. 1962-ben, a Belügyminisztérium átszervezésekor még egyetlen nő sem volt az ügynevezett parancsnokok, azaz az osztályvezetők vagy magasabb pozícióban levő tiszték között. Később a nyilvántartási osztály élén, illetve kivételes esetben operatív terület élén is feltűnt egy-egy női főtiszt, mint például Mészáros Béláné, aki tanári végzettséggel a kulturális elhárítás területén dolgozott, és pályafutásának végére alezredessé léptették elő.¹⁰

A politikai rendőrség külföldi információszerzésre szakosodott szervei állományukból legalább olyan mértékben kizárták a másik nemet, mint ahogy a katonaság is zárva maradt a nők előtt. A hírszerzésre vonatkozóan semmiféle rendszerezett statisztika nem áll a kutatók rendelkezésére, de a témával foglalkozó történészek egyetértenek abban, hogy a nők aránya 8% körül mozoghatott. Ismert Rudas Éva története, aki hírszerző tisztként hadnagyi rangban a szovjet katonai tanácsadó mellett volt tol-

⁹ Jegyzőkönyv az MSZMP KB 1983. november 23-i üléséről. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) 288. f. 5/896. ó. e.

¹⁰ TABAJDI GÁBOR–UNGVÁRY KRISZTIÁN: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990.* 1956-os Intézet–Corvina Kiadó, Budapest, 2008. 137–138.

mács.¹¹ Más női hírszerző tiszteket alacsonyabb rendfokozattal a nyilvántartási osztályon foglalkoztattak. Egy időben magának a nyilvántartási osztálynak a vezetője is nő volt: Kis Józsefné rendőr főhadnagy. Az állambiztonság ezen szervezetét tehát még más politikai rendőrségi részlegekhez képest is erősebben befolyása alatt tartotta a múltból örökölt elitista és patriarchális szemlélet.¹² Ennek értelmében a nők „természetből adódó” – valójában a férfiak által nekik tulajdonított – személyiségjegyeik alapján alkalmatlanok voltak a hírszerzésre, az ügynöki hálózat kiépítésére, az ügynökökkel való kapcsolattartásra, titkos műveletek kidolgozására és lebonyolítására.

Miközben a hírszerzés korlátozott létszámú állománya a hatvanas évek elejétől a pártállami korszak végére számottevően kibővült – 1960-ban kétszázán, a nyolcvanas évek közepén mintegy nyolcszázhatvanan voltak tagjai az állománynak –, feltételezhetjük, hogy a nők aránya nem csökkent, ami a női hírszerzők lassú gyarapodását jelenthette.¹³ Nők – feltételezésünk szerint – a nyolcvanas években kétszázhatvan főre is felduzzadó szigorúan titkos állományú, úgynevezett SzT-tisztek között lehettek a legtöbben, mivel ez volt az a tevékenységi kör, ahol a nők foglalkozásbeli emancipációja közvetlenül jelentkezett. Az SzT-tisztek kettős életet éltek. Hírszerző feladataikat különféle polgári állásokat is betöltve, polgári munkahelyük nyújtotta lehetőségeik révén látták el. A hatvanas évektől az állami intézmények egy bizonyos körének – általában azoknak, amelyek kiterjedtebb nemzetközi kapcsolatokat ápoltak, mint például a Magyar Tudományos Akadémia – be kellett fogadnia egy-egy SzT-tiszteket, akik vezető beosztásukból adódóan ellenőrizhették a be- és kiutazókat. Az SzT-tisztek száma ráadásul ellenkező irányból is bővíthetett. Az arra alkalmasnak ítélt vezető beosz-

¹¹ Rudas Éva a kommunista filozófus Rudas László lányaként a Szovjetunióban nőtt fel. Később Molnár Miklóssal kötött házasságot. Az 1956-os forradalom után férjével Svájcba emigrált. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) O-15833/13-II/232 Rudas Éva.

¹² Andrea PETŐ: A gender history of Hungarian intelligence services during the Cold War. *Journal of Intelligence History*, 2020/2. 197.

DOI: <https://doi.org/10.1080/16161262.2020.1774231>

¹³ TÓTH Eszter: I. m. 435.

tású hivatalnokokat SZT-tisztté léptethették elő, így vonva be őket a hírszerzés tevékenységébe. Illetve, mint egyik példánk alapján látni fogjuk, akár titkos munkatársak állományba felvétele is növelhette a számukat. A szovjet típusú rendszer oktatáspolitikájának köszönhetően a Kádár-korszak első évtizedének végére sok szakmában és hivatásban megnőtt a felsőfokú végzettséggel rendelkező nők száma. A különféle állami intézmények nemzetközi osztályain is egyre több, nyelveket beszélő diplomás nő kapott hivatalnoki állást, és került egyszersmind a hírszerzés látókörébe.

A III/I. Csoportfőnökség „Akadémia” nevű rezidentúrája, azaz hírszerző állomása a Kulturális Kapcsolatok Intézetében épült ki. Ez a rezidentúra, amíg a KKI-ban összpontosult,¹⁴ legalább tizennégy SZT-tisztet foglalkoztatott. Közülük négy női hírszerző tisztet lehetett ez idáig azonosítani. Néhányuk előmenetelében a társszervek kapcsán is megemlített karrierminta fedezhető fel. Egyikük a hírszerzés csoportfőnök-helyettesének titkárnőjéből lett századosi rangban főelőadó az intézetben felállított Országos Ösztöndíj Tanács Titkárságán. Másikuk a belügyminiszter feleségeként került a KKI személyzeti osztályának élére. A többiek képzett, nyelveket ismerő hivatalnokokként gyűjtötték a BM számára is az értesüléseket. Rajtuk kívül a KKI-ban még legalább öt női hálózati személyről tudunk. Kettő közülük „hagyományos” dokumentációs feladatokat látott el, de hárman – vagy többen – a KKI területi osztályain, illetve az UNESCO osztályon tipikus hírszerzői feladatokkal, szervezési jelöltek felkutatásával és információszerzéssel voltak megbízva.¹⁵

A hálózatról az utolsó, rendszerváltás előtti kimutatás alapján megállapíthatjuk, hogy 1989. január elsején a III/II. és III/III. Csoportfőnökségeknek 7350 férfi és 803 női kapcsolata volt. A nők a két elhárításra szakosodott állambiztonsági szerv hálózataiban tehát az összlétszám 10,1%-át alkották. Ez a korábbi

¹⁴ A rezidentúra hírszerző tisztjeit a KKI megszüntetése után a Művelődésügyi Minisztériumba, a Nemzetközi Kapcsolatok Intézetébe, valamint külföldi állomásokra telepítették.

¹⁵ SOMLAI Katalin: Nyugati tapasztalatszerzés állambiztonsági béklyóban: az Akadémia főrezidentúra. In: RAINER M. János (szerk.): *Hetvenes évek. Magyarország a jelenkorban*. 1956-os Intézet Alapítvány–Jaffa Kiadó, Budapest, 2020. 219–266.

évekhez képest csúcsertéknek számított. Az államszocialista korszak egészét tekintve inkább Takács Tibor állítása állja meg a helyét, amely szerint „az állambiztonság hálózati neme – az állambiztonság egészéhez hasonlóan – férfi volt”.¹⁶ Ez annál is inkább igaz, mivel az ügynökhálózati hierarchia legkvalifikáltabb csoportjához tartozó titkos munkatársak körében szinte elhanyagolható volt a jelenlétük. A titkos munkatársnők száma 1973-ban 4%-ot tett ki, viszont 1989-ben a 3%-ot sem érte el,¹⁷ ami legalábbis megkérdőjelezi, hogy a nők lassú társadalmi emancipációja nyomán növekedett volna állambiztonsági megbecsültségük.

Az elhárítás titkos munkatársnőinek arányát extrapolálhatjuk a hírszerzésre is. Feltételezhetjük, hogy a hírszerzés kapcsolatai között, amelynek hálózatát úgynevezett titkos megbízottak és titkos munkatársak alkották, szintén nem lehetett több, mint 3% a másik nem aránya. Viszont, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a külföldön, ellenséges környezetben végzett kémkedés a lebukás fokozott veszélyével járt, ezért a megbízásnak a beszervezett ügynök kétségtelen lojalitására és megbízhatóságára kellett támaszkodnia, számuk akár még ennél is kevesebb lehetett. Beszervezésük ellen szólt a Belügyminisztériumban a nőkről alkotott és a kiképzések során az állomány gondolkodásában is rögzült sztereotip kép, amely szerint a nők alapvetően megbízhatatlanok, „cselekedeteiket érzelmeik befolyásolják, és fegyelmezetlenek, nincs tartásuk, ezért a komoly férfiaknál kevésbé alkalmasak a szisztematikus állambiztonsági munkára”.¹⁸

¹⁶ TAKÁCS Tibor: Az állambiztonsági ügynökhálózat létszáma és összetétele a Kádár-korszakban. In: HORVÁTH Zsolt–KISS Réka–SIMON István (szerk.): *Az állampárt biztonsága. Tanulmányok a belügy és a kommunista párt kapcsolatrendszeréről a Kádár-korszakban*. NEB, Budapest, 2019. 265–342.

¹⁷ Uo.

¹⁸ ÁBTL 4. 1. A-3118 Rapcsák Mihály: *Pedagógiai és pszichológiai ismeretek*. BM Tanulmány és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1977. 85.

Titkos munkatársnők hagyományos szerepekben

A magyar állambiztonság hírszerzési hálózatának tevékenységi köre kiterjedt úgy Magyarországra, mint külföldi, jobbára ellenségesnek ítélt országokra. Jóllehet idegen állampolgárokkal szemben az országon belül is hajtottak végre kompromitáló műveleteket,¹⁹ és a Kádár-korszak második felére több magyarországi hírszerző állomást, rezidentúrát is kiépítettek, a politikai rendőrség szervei közötti munkamegosztás szerint a hírszerzés tipikus műveleti területe az országhatáron kívülre esett. Olaszországra a magyar titkosszolgálat már a negyvenes évek végétől több okból is kiemelt területként tekintett. Egyrészt sok, a kommunista hatalom által „reakciónak” tartott emigráns talált új otthonra az Appennini-félszigeten, másrészt az országot geopolitikai és katonai szempontból is fontosnak tartották. Olaszország ugyanis az átmenetileg ellenségként számontartott Jugoszláviával volt határos, és a legfőbb katonai rivális, az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének tagja volt. Az ország jelentőségét tovább növelte, hogy a Varsói Szerződésen belül Magyarország stratégiai feladatait a NATO déli szárnyának irányában határozták meg. Továbbá a népi demokráciák hírszerzési együttműködésében a magyar állambiztonságra osztották a Vatikán elleni hírszerzést. Ráadásul a hetvenes évektől Olaszország gyors ipari és technológiai fejlődése az országot a technikai információszerzés célkeresztjébe is állította. Az itáliai „behatolást” megkönnyítette, hogy Olaszország volt Magyarország külpolitikai nyitásában az egyik kiemelt irány, és a két ország közötti intenzív kulturális és gazdasági kapcsolatok a lehetőségek tág terét nyújtották ahhoz, hogy a magyar polgári és katonai titkosszolgálatok hivatalos kapcsolatok mögé bújva végezhesék titkos küldetéseiket.²⁰

A második világháború után a kiépülő kommunista állam részben megörökölte és reaktíválta elődje „klasszikus” szerepek-

¹⁹ TABAJDI Gábor–UNGVÁRY Krisztián: I. m. 428.

²⁰ CSORBA László: *A római magyar követ jelenti. A magyar–olasz kapcsolatok története 1945–1956.* Budapest. 2010. 179–180.

Forrás: <http://real-d.mtak.hu/538/> (Letöltve: 2023. 03. 20.)

ben tevékenykedő ügynöknőit. Voltak közöttük színésznők, táncosnők, az elit társasági életének aktív résztvevői és fontosabb hivatalokban titkos adatokhoz hozzáférő irodai alkalmazottak is. Esetükben egyfelől vonzó megjelenésük és társadalmi kapcsolataik, másfelől helyzeti előnyeik jelentették azokat az értékelendő adottságokat, amelyeket a két világháború között és a háború idején működő katonai és ezért kizárólagosan férfiak alkotta hírszerzés felhasznált a céljaira.²¹

A kommunista párt által a politikai rendőrségen belül kiépített új hírszerző szervezet friss beszervezettjei között több prostituált és a vendéglátóiparban dolgozó nő is volt, akiket többek között olasz diplomaták és kereskedők megfigyelésére és zsarolására tervezett műveletekben használtak fel. Néhány, szexuális munkában bevált megbízható kapcsolatot idővel – a szexuálisan kompromittáló akciók háttérbe szorulásával – beépítettek a hírszerzés vendéglátóipari vállalkozásaiba is.²²

A kéjnőkhöz hasonlóan a magyar hírszerzés küllemük alapján válogatta az olaszországi tevékenységének kiterjesztése érdekében toborzott új női ügynökeket is. Attraktív megjelenésük mellett ezekről a nőkről, akiknek a foglalkozását leggyakrabban táncosnőként határozták meg, diszkriminatív általánosítás alapján erkölcsi lazaságot feltételeztek. Feltételezett hajlandóságuk intim viszony kezdeményezésére a hírszerzés számára értékes ismeretek megszerzésével kecsegtetett. 1951-ben, amikor a magyar állambiztonság megpróbálta reaktiválni egy magyar hírszerző tiszt dezertálása után kényszerpihentetett informátorait, Olaszországban négy ottani „alvó” táncosnő ismételt bevonására számítottak.²³

A táncosnők történetei dinamikájukat tekintve hasonlóak. „Dudás Éva”, „Bende Ágnes”, „Csaba Júlia” és társaik azért vállalták, hogy Olaszországban információkat gyűjtenek a magyar

²¹ PETŐ Andrea: A gender history... I. m. 203–204.

²² Lásd erről többek között ÁBTL Mt-230/1 és Bt-1045 „Balikó Mária”, valamint TAKÁCS Tibor: Egyszerű történet. A „Tanya” fedőnevű K-lakás, 1968–1980. *Betekintő*, 2015. 1.; HAVADI Gergő–MAJTÉNYI György: Haverok, buli, Politikai Bizottság. Vendéglátás, éjszakai élet és luxus a szocializmusban. *Forrás*, 2011/7–8. 192–210.

²³ CSORBA László: I. m. 179–180.

hatóság számára, hogy útlevelet kapjanak, és Magyarország után, ahol az éjszakai élet tereit egymás után felszámolták, külföldön keressenek megélhetési lehetőséget.²⁴ „Dudás Éva” 1949-ben lett a hírszerzés informátora. Többekkel ellentétben ő külföldre jutva sem szabadult meg a hírszerzés béklyójától. Miközben Olaszországot járta különféle színpadi fellépései során, a római magyar követségre kihelyezett hírszerző tiszttel levelezés útján tartotta a kapcsolatot. Beszámolóit a beszerzésekor megbeszélte „Tavasz” fedőnéven írta alá, miközben a szervezet őt, a feltehetően fizikai megjelenésére utaló, szexista „Dudás Éva” fedőnéven tartotta nyilván. Hogy milyen volt „Tavasz”, alias „Dudás Éva” valójában, nem tudni. Őt, ahogy a tanulmányunkban szereplő többi titkos munkatársnőt is, a róluk fennmaradt és a kutatás számára átadott állambiztonsági anyaguk alapján ismerhetjük meg. Történeteik rekonstruálásához más irányú forrásokat is fel kellene kutatnunk és használnunk. Arról, hogy a hírszerzés milyen képet alkotott egyes női kapcsolatairól, magának a szervezetnek a belső iratai igazítanak el. A női hálózatokról készített dossziékban rögzített benyomások és tapasztalatok tükrözik a férfiállomány nőkről alkotott képét. Ez az általánosító és leegyszerűsítő vélemény, amely a politikai rendőrség belső tananyagaiban is megerősítést nyert, nagyban behatárolta a nőkhöz mint beszerzési tippekhez való közeledés esélyeit. A nőkkel szembeni, alkalmatlanságukra vonatkozó előítéletet – amelynek kétségtelenül megvolt az az előnye, hogy a nőknek kevésbé kellett szembenézniük azzal az erkölcsi dilemmával, hogy megkeresésük esetén vállalják-e a kooperációt a kommunista állambiztonsággal – adott esetekben különleges helyzetek, illetve ritka adottságok szoríthatták átmenetileg háttérbe.

„Dudás Évát” tartótisztje „közepes szellemi műveltségű, közepesen értelmes” emberként jellemezte, és azzal is tisztában volt, hogy „Éva” a kommunista rendszernek sem volt híve. Mindezek a megállapítások a hírszerző logika alapján eleve kizárták volna az ügynökjelöltek köréből. Beszerzése a magyar titkosszol-

²⁴ ÁBTL 3. 2. 1. Bt-568 „Dudás Éva”, Bt-566 „Bende Ágnes”, Bt-66 „Csaba Júlia”.

gálat nagyon szűk mozgásteréből következett. Az embrionális állapotban levő magyar hírszerzés „Dudás Éva” olaszországi utazására és női vonzerejére alapozva, szellemi képességeinek lebecsülése dacára sem hagyta ki annak a lehetőségét, hogy „az Olaszországban élő amerikai és angol tisztekkel, továbbá az ottani magyar emigrációval [kapcsolatba kerülhessen,] és rajtuk keresztül felderítse” az ellenséges hírszerző szervezetet. A politikai elkötelezettségének hiányából eredő kockázatot a Magyarországon maradt szüleivel való zsarolás révén kompenzálták.²⁵

„Boldogné” is táncosnóként kezdte. Apjával és nővérével újpesti szórakozóhelyeken léptek fel, majd Szófiába szerződött a második világháború idején. A magyar hírszerzés későbbi aktái alapján ekkor még semmilyen titkosszolgálattal nem állt kapcsolatban, de akkori munkája nyomán az életrajzába egy olyan részlet került, amely alapján a hírszerzés már egy ismerős, ügynöknek felhasználható kategóriát társított a személyéhez. „Boldogné” Bulgáriában ismerkedett meg későbbi olasz férjével, aki ott újságíróként dolgozott. Sorsa a háború és a nagypolitikai játszmák miatt viszontagságosra fordult. Családjától teljesen elszakadt, férjével 1944-ben szovjet fogságba estek. Hat év múlva szabadultak, és Olaszországba költöztek. Itt férjét hamarosan az olasz külügyminisztérium tájékoztatási részlegének élére nevezték ki. Közben „Boldogné” és férje is dolgozott az olasz rádió idegen nyelvű műsoraiban, aminek köszönhetően ismeretségi körük kiterjedt bolgár és magyar emigránsokra is. Margit később a férje családjához tartozó fehéreneműboltban segített ki. Itt toppant be hozzá 1954-ben egy napon a magyar hírszerzés tisztje. Nem a táncosnóhoz jött, hanem a feleséghez. Az olaszországi magyar feleségek, mint Perugiában „Delfin Éva”, vagy Firenzében „Szemes Gizi” és még sokan mások, „helyzeti értékkel” bírtak, még ha a hírszerzés célirányos tevékenységre nem is gondolhatott a felhasználásukkor, mivel semminemű hírszerzési lehetőségük nem volt.²⁶ Más volt a helyzet, amikor úgy hozta a sors, hogy az elhárítás hálózatának

²⁵ ÁBTL 3. 2. 1. Bt-568 „Dudás Éva”.

²⁶ ÁBTL 3. 2. 1. Bt-624 „Boldogné”, K-1006 „Delfin Éva”, K-978 „Szemes Gizi”.

egy-egy tagja ment férjhez Olaszországba. Ilyenkor a konspirációra korábban kiképzett arát a hírszerzés átvette társszervétől, hogy megpróbálja a maga céljaira hasznosítani.²⁷ A magyar feleségek hírszerzési ázsiója férjük pozíciójából és kapcsolatrendszeréből következett.²⁸ „Boldogné” is annyiban emelkedett ki sok feleségtársa közül, hogy közreműködésével a magyar hírszerzés nem alaptalanul remélhette, hogy fontos, illetve akár bizalmas információkhoz is juthat. „Boldogné” hídszerepet tölthetett be férje és az olasz külügyminisztérium között. Az iratok hol „Boldog”-ként, hol „Boldogné”-ként említik, összeszova a feleséget férjével, ami arról is árulkodik, hogy noha az asszonnyal léptek kapcsolatba, valójában a férj volt az állambiztonság számára értékes informátor. A férj fontossága rávetült felesége megítélésére is. „Komoly általános műveltséggel és erős jellemmel rendelkező személy, aki társadalmi helyzeténél fogva a Magyarországgal kapcsolatos rágalom hatására erősen ingadozik” – jelentette tartója. Noha a hírszerzőtiszte erős nőként jellemezte, a nő bizalmába férkőzve felismerte, hogy saját családjától elszakítva „Boldogné” mennyire kiszolgáltatva érezte magát férje családjának. A titkos együttműködést a nő ezen gyengeségére alapozhatták. A majd két éven át tartó szoros kapcsolat során a Magyarországon levő családjával való kapcsolattartás reményében és anyagiakért cserébe „Boldogné” beszámolt az olasz rádió külföldi adásainak szerkesztőseiről, és megszerezte „férje révén az olasz külügyminisztérium tájékoztató anyagait, férjétől titkos anyagokat, a szovjet és népi demokráciák hírszerzésének módszereire, objektumaira vonatkozóan”.²⁹ A gyümölcsözőnek ígérkező együttműködést a magyar forradalom kitörése szakította meg. A hírszerző tisztet, akit „Boldogné” a bizalmába fogadott, 1956 végén hazarendelték. A későbbiekben a magyar forradalom olaszországi visszhangja miatt és különösen

²⁷ ÁBTL 3. 2. 1. K-2312 „Exler Mária”.

²⁸ Ismert Potoczky Mária esete, aki a magyar titkosszolgálatok társadalmi kapcsolata volt, és a férjei, egy osztrák újságíró, majd Christian Broda osztrák igazságügyi miniszter révén szerzett értesüléseket továbbított a magyar szervek felé. Sz. KOVÁCS Éva: Emigráns női sorsok és az állambiztonság. In: PALASIK Mária-Pócs Nándor (szerk.): *Titkos hidak. Az állambiztonság és az emigráció kapcsolatai 1945–1989*. ÁBTL–Kronosz Kiadó, Budapest–Pécs, 2021. 117–130.

²⁹ ÁBTL 3. 2. 1. Bt-624 „Boldogné”.

gyermeke megszületése után „Boldogné” ódzkodott a magyar titkosszolgákkal való további együttműködéstől. A megkeresések alól igyekezett kibújni, pedig a magyar hírszerzés még egy titkos műveletet is lebonyolított, hogy kijuttassa Olaszországba nővérét, és rajta keresztül vegye rá a bevált ügynököt a további kémkedésre. A történet akkor vett újabb fordulatot, amikor „Boldogné”-nak lett érdeke az együttműködés. Szerette volna ugyanis visszakapni a titkosszolgálat közbenjárásával magyar állampolgárságát, mivel válni készült, és gyermekének megtartását így látta biztosított-nak. 1962 januárjában besétált a római magyar nagykövetségre, és a hírszerzéssel ápolat kapcsolatára hivatkozva kért segítséget. Ezzel dekonspirálódott, de a hírszerzés nem ezért nem támogatta egykori titkos munkatársát, aki még új barátja, egy katolikus újságíró kapcsolatait is felajánlotta, hanem mert számukra a feleség csak eszköz volt, és válásával „Boldogné” önmagát fosztotta meg hírszerzési értékétől.³⁰

A hivatalokban elfoglalt megkerülhetetlen, noha nem mindig látható helyükből kifolyólag a bürokrácia hierarchiájában alul levő titkárnők, gépirónók, adminisztrátorok hasznos bedolgozói lehettek a titkosszolgálatoknak. Sokakkal találkoztak, bizalmas iratokba tekinthettek be, rálátásuk volt a történésekre. A külföldön működő magyar intézmények – követségek, kereskedelmi irodák, kultúrintézetek – biztonsági védelmét és egyéb kémelhárítási esetek feltárását is az ország határain túl a hírszerzés és hálózata, köztük az irodai alkalmazottak végezték.³¹ Olaszországban sem volt másként. „Ildikó”, „Marika”, „Iváni Andrea” a római követségen, „Nárcisz” és „Lukrécia” a milánói kirendeltségen végzett munkájuk éve alatt álltak kapcsolatban a magyar hírszerzéssel.³²

„Rosa” a nyolcvanas évek közepén került ki a Római Magyar Akadémiára titkárnőnek. Előtte hasonló munkakörben a

³⁰ Uo.

³¹ ÁBTL 4. 1. A-3006/26 Stefán János r. alezredes: *Hírszerző munka a kulturális és műszaki, tudományos területen Olaszországban*. BM, Budapest, 1986. 24–25.

³² ÁBTL 3. 2. 1. Bt-1108 „Ildikó”, Bt-314 „Marika”, Bt-1257/1 „Iváni Andrea”, 3. 2. 3. Mt-168/1 „Nárcisz”, Mt-119/1 „Lukrécia”.

Művelődésügyi Minisztériumban dolgozott. A kolóniavédelemmel foglalkozó III/I-2. Osztály látókörébe csak külföldi munkavállalása alkalmával került.³³ Jóllehet a kommunista rendszer iránti elkötelezettségéről a hírszerzésnek nem volt információja, és nem is feltételeztek róla különösebb politikai meggyőződést, amikor jellemzésében úgy fogalmaztak, hogy „politikailag valószínűleg semmilyen”, az a tény, hogy édesapja a BM tisztje volt, az állambiztonság bizalmát „Rosá”-ra is kiterjesztette. Ha politikai tudatosságot a nőkről alkotott sztereotípa alapján nem is tulajdonítottak neki, „intelligens, átlagon felüli műveltségű, határozott, céltudatos egyéniségként” láttatták. Zárkózott, visszahúzódó természetére is felfigyeltek. Személyiségének ez az árnyoldala ugyan elgondolkodtatta jövődő megbízóit, de végül beszerzése mellett döntöttek. „Nem elégedhetünk meg ilyen szintű, laza kapcsolattal – kapta a Belügyminisztériumból utasításba »Rosa« beszerzését a római hírszerző rezidens. – Az eddigi tapasztalat egyértelműen igazolja, még a korábbi a nyugdíjkorhatárhoz közel álló titkárnő esetében is, hogy az RMA-n lakó ösztöndíjasaink, az ott dolgozó beosztottak közül egyedül a titkárnő személyét fogadják fenntartás nélkül, bizalommal, vele alakítják ki a legszorosabb kapcsolatot.”³⁴ Győzött a nőkről alkotott általános elképzelés, miszerint empatikusak és gondoskodóak. „Rosa” révén reméltek olyan információkhoz jutni, amelyekhez hivatali felettese, az intézet ösztöndíjas titkára s egyben az Akadémia rezidentúra beosztott SzT-tisztje férfi lévén nem tudott hozzáférni, már csak azért sem, mert szinte nyílt titok volt státuszának titkosszolgálati nexusa. „Rosa” feladata lett, hogy megfigyelje, az ösztöndíjasok közül kik tartanak kapcsolatot a Rómában élő magyar, a hírszerzés által „jobbaldalinak” tartott emigránsokkal. Számon kellett tartania az RMA-t rendszeresen látogató olaszokat, megfigyelnie azok esetleges kapcsolatait az olasz elhárító szervekkel, nyomon követnie az olasz sajtó Magyarországgal szembeni ellenséges megnyilvánulásait. A titkárnő munkadossziéja nem került a levéltárba. A beszerzési dossziéjában szereplő jelentésekből

³³ ÁBTL 3. 2. 1. Bt-3168 „Rosa”.

³⁴ Uo.

azonban arra következtethetünk, hogy érdelemes információkat nem tudott gyűjteni tartóisztje számára. A hírszerzés a kapcsolatból nem profitált, „Rosa” magánéletét azonban a titkos kapcsolat befolyásolta, amennyiben elővigyázatosabbá tette a zárkózott nőt. Az RMA titkárnője kint tartózkodása alatt megismerkedett az olasz Tájékoztatási Hivatal egyik munkatársával. A hírszerzés feltételezte, hogy a férfi az olasz szolgálatoknak dolgozik. „Rosá”-t éberségre intették, és utasították, hogy minden találkozó előtt és után egyeztessen kapcsolattartójával. Az iratokban nem találni további adalékot arra, hogy Giovanni közeledési szándékai mögött személyes szimpátia és egy magányos férfi kapcsolatteremtő kísérlete vagy kémelhárítási érdek húzódott-e meg. Amit tudni, hogy „Rosa” ilyen körülmények közepette kitért a közeledése elől, és ezzel kilépett a hírszerzés által felkarolt játszmából. Magatartásával mintegy beigazolta alkalmatlanságát, illetve hajlandóságának hiányát a titkosszolgálati munkára.³⁵

Titkos munkatársnők modern szerepekben

A hírszerzés hálózatának hagyományosnak tekintett női szerepekben feltűnő tagjait, mint a fentiekben láttuk, megjelenésük, illetve helyzeti előnyeik alapján szervezték be, dacára annak, hogy az állambiztonság nem tartotta őket ideális ügynököknek. Megítélésükben komoly szerepet játszottak egyfelől az előítéletek, másfelől – a nők pozitív adottságainak kiemelésekor – a hírszerzők öngazolása, miszerint az általános nőkép ellenére mégis megfelelő személyt szemeltek ki az együttműködésre.

A hatvanas évek elejétől fokozatosan, bár szigorúan korlátozott keretek között, de nyugati irányba is kezdtek megnyílni a határok.³⁶ A hidegháború enyhülésével a külföldi információgyűjtés lehetőségei is bővültek. Megindult a magyar hírszerzés gyors szervezeti kiépülése, amely együtt járt hálózatának bővülésével is. Az állambiztonság érdeklődésének középpontjában

³⁵ Uo.

³⁶ Lásd BENCsik PÉTER: *A magyar úti okmányok története 1945–1989*. Tipico Design Kft., Budapest, 2005.

megmaradtak az olyan súlyponti témák, mint a magyar emigráció, a Vatikán vagy az ellenséges titkosszolgálatok működése, de a hetvenes évekre a tudományos hírszerzés is felzárkózott a régi tevékenységi körök mellé. Ennek ügyletei áttételesen értékes devizabevételhez segíthették hozzá a magyar gazdaságot, illetve közvetlenül jól jövedelmeztek a szolgálatok titkos számláin is.³⁷ A kelet–nyugati kapcsolatok intenzívebbé válása a kereskedelmi forgalom és a gazdasági együttműködés mellett a kulturális és a tudományos külkapcsolatok területén is megmutatkozott.³⁸ A nyugat-európai egyetemeken működtetett magyar lektorátusok, tanszékek a magyar kulturális propaganda stabil bázisai lettek. A lektori pozíciókra, amelyek száma szintén növekedett, a hírszerzés is perspektivikusan építhetett. Mint más tartós kiküldetések esetében, az egyetemi állásoknál is arra törekedett az állambiztonság, hogy azokat lehetőség szerint megbízható társadalmi kapcsolatokkal, illetve titkos munkatársakkal töltsse be.³⁹ A női hálózati tagokat tekintve is ismerni olyan titkosszolgálati karriertörténetet, amelynek során egy egyetemi oktató – lektori állásba kerülve – a belső elhárítás ügynökéből lett a hírszerzés titkos munkatársa, majd hazatérve a hírszerzés juttatta olyan fedőállásba, ahol maga is ráhatással volt a külföldi állások elosztására és a beszerzendők kiválasztására.

Olaszországban az olasz és az amerikai titkosszolgálati szervezetek tagjainak és tevékenységének feltérképezése, valamint a magyar emigránsok megfigyelése mellett egyre inkább az olyan olasz állami intézmények tanulmányozása került a magyar kulturális hírszerzés figyelmének középpontjába, mint az olasz külügyminisztérium, a Nemzeti Kutatási Tanács (Consiglio Nazionale delle Ricerche), a Nemzetközi Szervezetek Olasz Társasága (Società Italiana per l'Organizzazione Internazionale), a Nemzetközi Kapcsolatok Intézete (Istituto Affari Internazionali),

³⁷ Lásd BORVENDÉG Zsuzsanna: *Az impexek kora*. Kárpátia Stúdió, Budapest, 2020.

³⁸ Lásd többek között ANDREIDES Gábor: A magyar–olasz kapcsolatok, 1945–1990. In: HORVÁTH Sándor–KECSKÉS D. Gusztáv–MITROVITS Miklós (szerk.): *Magyarország külkapcsolatai (1945–1990)*. ELKH BKT Történettudományi Intézet, Budapest, 202. 465–487.

³⁹ ÁBTL 3. 2. 5. O-8-164/1-5 „Liceum” – Francia felsőoktatási intézmények.

a milánói Nemzetközi Politikai Tudományintézet (Istituto di Studi Politica Internazionale), valamint azok az olasz egyetemek, amelyekeken magyar tanszék vagy legalább egy magyar lektor működött.⁴⁰

„Angelica” esete mutatja, hogy a magyar hírszerzés a milánói egyetemen 1974-ben létesülő lektori állást is igyekezett hálózata befolyási körébe vonni. Annak ellenére, hogy a milánói kereskedelmi kirendeltség már többször alkalmazta tolmácsként, a hírszerzés figyelmét „Angelica” csak akkor vonta magára, amikor megpályázta a Kulturális Kapcsolatok Intézeténél (KKI) a milánói egyetemen újonnan létrehozandó magyar lektori státuszt. A KKI-ban működő Akadémia fedőnevű hírszerző rezidentúra ekkor személyesen is felvette vele a kapcsolatot.⁴¹ Az „Angelica” iránti bizalmat erősíthette, hogy édesapja a negyvenes évek végén a gazdasági rendőrségnél dolgozott, kiválasztását és a lektori állásra jelölését azonban az döntötte el, hogy jó benyomást tett a vele találkozó hírszerző tisztre. „Igen szimpatikus, jó megjelenésű, csinos nő” – jelentette „Sándor” milánói útja után. (Az „Angelica” szépségére tett megjegyzés kapcsán egy későbbi jelentésben „Sándor” felettese rá is kérdezett, hogy „[E]nnek milyen jelentősége van operatív szempontból?”) A hírszerző azonban a nő egyéb hasznosítható tulajdonságait is kiemelte: „felszabadult, nem ideges típus, intelligens, jól tájékozott úgy az olasz mint a magyarországi eseményekről”, majd beszervezését javasolta azzal a céllal, hogy a hallgatók között a hírszerzés számára alkalmas ügynökjelölteket kutasson fel. Elképzelhető, hogy az „Angelica”⁴² fedőnevet is ugyanez a tiszt adta kapcsolatának, ami szintén arra utal, hogy a hírszerző tisztre mély benyomást tett a másik nemű jelölt. „Angelica” kinevezésével mindenestre egy éveken át húzódó játszma kezdődött közte és a magyar titkoszolgálat között. A hírszerzés a beszerzés formalizálását sürgette. A nyilatkozat aláírása átmenetileg lekerült a napirendről, mert „Angelicának” gyermeke született. „Angelica” ugyanakkor

⁴⁰ ÁBTL 4. 1. A-3006/26 Stefán János r. alezredes: I. m. 25.

⁴¹ ÁBTL 3. 2. 4. K-2971 „Angelica”.

⁴² Angelica Ludovico Ariosto Örjöngő Lóránt című eposzában az eszményi nő, akiért a lovagok elepednek.

az állás elnyerésén túl minél több juttatást próbált a maga javára és az oktatási körülmények javítása érdekében a KKI-tól kiharcolni. „Angelica” kiegészítő fizetést kapott az intézettől, valamint ösztöndíjat magyarországi tartózkodása idejére, az egyetemet magyar könyvekkel látták el. Olyan támogatást kapott, ami akár természetes is lehetett volna egy kiépítendő lektorátus esetében, de a hírszerzéssel való kapcsolata révén mindezt a szokásosnál gyorsabban és gördülékenyebben biztosították a számára. Az Akadémia rezidentúra új, tapasztalt hírszerző vezetője meg is jegyezte, hogy „[t]úl sok elvtárs figyelmét és bizonyos mértékig energiáját köti le az ügy”. Mégsem az eredménytelenség hatására változott meg a hírszerzés és „Sándor” viszonyulása a lektornőhöz. Két évvel később, hogy „Angelica” megkapta kinevezését, a hírszerzésben felmerült a gyanú, hogy az olasz elhárítással is kapcsolatban állhat, mivel válópere után a vártnál gyorsabban szerzett magának tartózkodási engedélyt Olaszországban. A bizalomvesztést csak gyorsította, hogy „Angelica” egyre nyíltabban állt ellen a beszerzési törekvéseknek. Az egyik találkozó során kijelentette: „ő alkalmatlan olyan jellegű munkára, melyet tőle várnak, mivel ő mindent kifecseg”. Rekonstruálhatatlan, hogy „Sándor” adta-e ezeket a szavakat „Angelica” szájába, vagy valóban így hangoztak el, de a titkosszolgálati dossziében található jelentésben addig tökéletes jelöltként jellemzett nőt azonnal a nőket általánosító negatív séma alapján ítélték meg: „labilis, kiforratlan egyénisége és mindent kifecsegő személyi tulajdonsága miatt alkalmatlan a titkos együttműködésbe való bevonásra”.⁴³ A beszerzés megghiúsulása a feltételezett olasz kapcsolatok miatt nem járt következmények nélkül „Angelicára” nézve sem. A hírszerzés hálózati kapcsolatai révén megfigyeltette, tiltólistára helyezését tervezte, és intézkedett, hogy magyar külképviseleti szervek ne foglalkoztassák, és a KKI is vonja meg tőle a támogatását.

A hetvenes évekre felnőtt, diplomát szerzett és elhelyezkedett az a fiatal értelmiségi nemzedék is, amely már a szovjet típusú rendszerben nevelkedett. Soraiban jelentős számú nőt is találni

⁴³ ÁBTL 3. 2. 4. K-2971 „Angelica”.

minden tudományterületen. Az 1964 és 1970 közötti százharminc Ford-ösztöndijas magyar kiutazó között még mindössze három kutató volt, de a női tanulmányutak száma az államközi együttműködések kialakulásával és a tanulmányutak országos pályázatási rendszerének megszilárdulásával gyorsan nőtt. A külföldön tanulni vagy továbbtanulni szándékozók egy részével a magyar állambiztonság jövőbeli felhasználhatóságuk céljából kísérte meg a közelebbi kapcsolat kialakítását. 1968-ban például felfigyeltek egy, a milánói Bocconi Egyetemre készülő ikerpárra. A kémelhárítás „köznapi megjelenésük” és átlagos műveltségük miatt nem próbálkozott velük, a hírszerzés viszont perspektívát látott bennük azok után, hogy apjuk – Beresztóczi Miklós, az országgyűlés alelnöke és Horváth Richárd, a papi békemozgalom vezetője segítségével – kijárta külföldi tanulmányaikhoz a Művelődési Minisztérium engedélyét. A lányok azonban még indulásuk előtt dekonspirálódtak azzal, hogy „elfecsegték”, ha csak a családon belül is, hogy a hírszerzés megkereste őket. Az állambiztonság kudarc esetükben sem maradt megtorlatlanul. Az Akadémia rezidentúra vezetője alkalmatlannak nyilvánította őket a hálózati munkára, így olaszországi tanulmányaik is okafogyottá váltak a Belügyminisztérium szempontjából. A hírszerzés elérte, hogy az Országos Ösztöndíj Tanács elutasítsa külföldi egyetemi tanulmányaik engedélyezését.⁴⁴

A külföldi, elsősorban nyugati tanulmányutakat a hatvanas évek elejétől Magyarország egyfelől az ország nemzetközi elfogadtatása, másfelől a magyar gazdaság modernizálása érdekében támogatta. A személyes kapcsolatok útján szervezett tanulmányutak helyett az állam a párt ösztöndíj-politikájában lefektetett elvek szerint igyekezett a nyugati irányú ösztöndíjas utakat a bilaterális kulturális és műszaki-tudományos egyezmények keretében bonyolítani.⁴⁵ A hivatalos kiutazások esetén ugyanis a magyar fél tudta kiválasztani a pályázók közül a kiutazókat,

⁴⁴ ÁBTL 3. 2. 4. K-2153 „Zord Éva és Ágnes”.

⁴⁵ SOMLAI Katalin: Go West! A nyugati ösztöndíj-politika diskurzusai az 1960–1970-es évek Magyarországon. In: BÍRÓ Csilla–VÍSY Beatrix (szerk.): *Hatalmi diskurzusok. A hatalom reprezentációi a tudományokban és a művészetekben*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2016. 251–260.

illetve a kutatási területeket is. Az ösztöndíjasok révén legális és esetenként illegális utakon valósult meg az a tudástranszfer, amely a magyar ipari termelés korszerűsítését szolgálta. A tudományos hírszerzés ezért erősen ráépült a Nyugatra utazó tudósokra, különösen az olyan stratégiai ágazatokban, mint az atomenergia-ipar, a vegyipar vagy az elektronika. Az ösztöndíjasok tanulmányútjuk alatt bejuthattak olyan kutatóhelyekre, laboratóriumokba, esetleg üzemekbe is, amelyek el voltak zárva a diplomáciai fedéssel dolgozó hírszerző tisztek elől. „Medika”, a Kőbányai Gyógyszergyár laboratóriumának vezetője, mikrobiológus, az olasz–magyar államközi szerződés keretében az elsők között utazhatott Olaszországba, Rómába, ahol 1963 novembere és 1964 júniusa között nyolc hónapot töltött.⁴⁶ „Medika” Kecskemét két világháború közötti elitjéhez tartozó orvoscsaládjának a leszármazottja volt, aki szakmai eredményességének köszönhetően a kommunista rendszerben is érvényesülni tudott. Szabadalmait, gyártási terveit állami kitüntetésekkel díjazták. Rómában a Nemzetközi Mikrobiológiai Központban (Centro Internazionale di Chimica Microbiologica) folytathatott kutatásokat. A Római Magyar Akadémiára kihelyezett Szt-tiszt, mint minden ösztöndíjas tevékenységét, az övét is figyelemmel kísérte. Vélhetőleg „Medika” is sejtette, kihez fordul, amikor 1964 telén azzal kereste fel az intézmény ösztöndíjas titkárát, hogy a laboratóriumból „kilopna” olyan gombatörzseket, amelyek a gyógyszer-alapanyagként használt anyarozs alkaloidok előállítását teszik lehetővé laboratóriumi körülmények között. A titkár segítségét kérte a gombatörzsek gyors hazajuttatásához. Elmagyarázta a kémiai ismeretekkel nem rendelkező hírszerzőnek, hogy amennyiben sikerül Magyarországon továbbnemesíteni a mintákat, a gyógyszergyári termelést átállíthatják a modern technológiára, és nagy mennyiségben tudnak majd alkaloidokat a nyugati piacon is értékesíteni. Erre a lehetőségre a Belügyminisztérium sem késlekedett lecsapni. „A probléma megoldása bármelyik gyógyszergyár részéről óriási előnyt és a nemzetközi piacon való jelentős sikert eredményezhet” – véleményezte a műszaki és tu-

⁴⁶ ÁBTL 3. 2. 4. K-2308 „Medika”.

dományos hírszerzéssel foglalkozó III/I-4-F hírszerző alosztály. Bár a siker nem volt garantált, „Medika” önkéntes kémtevékenységébe egy hosszú távú együttműködés biztató kezdetét is belélták. Társadalmi kapcsolatként tekintettek rá, és különféle kedvezményekkel igyekeztek a további együttműködés irányába terelni: pénzjutalmat kapott, hogy családját vendégül láthassa, pénzt kapott könyvek beszerzésére, elősegítették hazalátogatását a tanulmányútja alatt, a futárpostával gépkocsialkatrészeket küldhetett haza a férjének, és nem mellékesen azzal kecsegtették, hogy támogatni fogják későbbi angliai utazását is. A tudományos hírszerzésnek hosszú távú tervei voltak vele, miközben szorosabbá vált a kapcsolat „Medika” és a hírszerzés, valamint azzal párhuzamosan a hírszerzés és a Kőbányai Gyógyszerárugyár között. „Medika” Rómában, majd hazatérve is kapcsolatban maradt a titkosszolgálattal, a hírszerzés cserébe nehezen vagy egyáltalán nem megszerezhető alapanyagokat biztosított a gyógyszergyár számára saját titkos kapcsolati hálóján keresztül. „Medikáról” egyöntetűen pozitív véleményt alkottak. „Jó érzéke van a részünkre végzendő munkához, érdemes perspektivikusan is foglalkozni vele” – állapították meg a hírszerző központban. Tevékenységét olyan nagyra értékelték, hogy még a belügyminiszterhez is felterjesztették az eredményeit. Felmerült, hogy titkos munkatársként tegyék vele rendszeresebbé és szorosabbá a kapcsolatot, de végül a formális beszerzéssel nem zavarták meg az olajozott együttműködést. Az alkaloidkísérletek 1965-ben sikeresen lezárultak. „Medika” dossziéjában találni utalást arra is, hogy az állambiztonság a gyártáshoz szükséges hitelfelvétel érdekében is közbenjárt. A kapcsolat még éveken át tartott. „Medika” szakértett a hírszerzés számára, mások révén beszerzett anyagokat hasznosított a laboratóriumában, de olyan típusú hírszerző tevékenységet, külföldre telepített ipari kémkedést, amelyre az állambiztonság a kezdeti sikerek alapján alkalmasnak tartotta volna, nem végzett. Ipari kémként való felhasználása zátonyra futott. „Medika” a szakmájának és a családjának élt. Az előbbi érdekében elfogadta a hírszerzéssel való együttműködést, elsősorban a hírszerzés segítségét, de a családi életét nem tette kockára egy újabb, hosszabb idejű külföldi tar-

tózkodás miatt. Ennyiben bele is illett az állambiztonság egyoldalú nőképebe.⁴⁷

A magyar hírszerzés hálózatának bővítése céljából folyamatos érdeklődést mutatott olyan nyugat-európai egyetemek és intézetek iránt, ahol több országból érkezett hallgatóság gyűlt össze. Egy, a hírszerzés tisztjei számára összeállított tanulmány Olaszországot illetően is kiemelte, hogy az ismertebb egyetemeknél „érdekesebbek viszont azok az egyetemek, illetve főiskolák, amelyeket a NATO, az EGK, vagy az USA pénzén hoztak létre Olaszországban nemzetközi jelleggel, hogy itt képezzék ki a jövő politikusait, gazdasági szakembereit különböző nemzetközi szervezetekbe, diplomáciai pályára: Università Europea di Firenze, Istituto Universitario di Studi Europei di Torino, Istituto Orientale di Napoli, a velencei és udinei tudományegyetemek (nagy hangsúlyt helyeznek a szocialista országok nyelvi és egyéb kulturális örökségének megismerésére), Johns Hopkins Egyetem, ahol évente 100-150 hallgató részesül egyéves továbbképzésben”.⁴⁸ A felsoroltak közül a firenzei Európai Intézet és a Bolognában levő amerikai Johns Hopkins Egyetem voltak azok az intézmények, amelyek diákjai a magyar állambiztonságot leginkább érdekelték.⁴⁹ A Nemzetközi Kapcsolatok Intézete, amely a Kulturális Kapcsolatok Intézetének utódintézményeként 1980-ban átvette a KKI-ban fedőállásban dolgozó, III/I-es Csoportfőnökséghez tartozó SzT-tisztek egy részét is, ezért kereste az alkalmat, hogy titkos kapcsolatait bejuttassa a célobjektumokba.

Erre többek között a közgazdaság-tudományi egyetem egyik diákjának a Johns Hopkinsra való meghívása nyújtott lehetőséget a nyolcvanas évek közepén. Az „Amby” fedőnevű titkos munkatárs közreműködésével később az NKI formalizálta is kapcsolatait a bolognai egyetemmél, amivel megnyílt a hivatalos út, hogy a magyar fél diákcserek keretében küldjön ki egyetemistákat, köztük akár a hírszerzés ügynökeit is. „Amby” esete azt is példázza, hogy a Kádár-korszak utolsó évtizedében már a magyar állambiztonság hírszerzői sem zárkóztak el teljes mér-

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ ÁBTL 4. 1. A-3006/26 Stefán János r. alezredes: I. m. 18.

⁴⁹ ÁBTL 3. 2. 5. O-8-474 „Bagolyvár”.

tékben a nők nemcsak alkalmankénti, hanem perspektivikus foglalkoztatásától sem.

„Amby” egy Budapesten rendezett nemzetközi konferencián tolmácsként ismerkedett meg a Johns Hopkins Egyetem tanárával.⁵⁰ Ismeretségüknek és – ahogy azt az iratok sejtetik – intim viszonyuknak köszönhetően „Amby” lehetőséget kapott arra, hogy Bolognában tanuljon. A szexuális kapcsolatra való foghatóság nem szerepelt nyíltan a beszerzése melletti érvelésben, ugyanakkor a meghívás körülményeinek taglalása és az „Amby” vonzó külsejére tett utalások sejtetik, hogy ezen megfontolások is a diáklánnyal való együttműködés kialakítása mellett szóltak. A hírszerzés egyik tisztje – a *Világ Ifjúsága* újságírójaként bemutatkozva – 1984. november végén a Keringő Kávéházban ismerkedett meg a lánnyal. A találkozó során személyes tapasztalatot is szereztek arról, hogy politikailag megbízható, „intelligenciája, műveltsége átlagon felüli. A politikai munkához vonzalma, tehetsége van. [...] Érdekes ötvözete a humán vénával rendelkező reál érdeklődésnek. Jó kombinatív készséggel rendelkezik, kellemes beszélgető partner”.⁵¹

„Amby” vállalta, hogy a titkosszolgálat számára információt gyűjt Olaszországban, és vélhetően nemcsak a kiutazás lehetőségéért írta alá a beszerzési nyilatkozatot, hanem mert megértette, hogy az állambiztonság egyéb utakon is támogathatja, és a „kémnő” szerepe is beleillett identitásába. A hírszerzés már az első találkozók után ígéretes jövőbeli együttműködést látott „Amby”-ban. „Perspektivikus lehetőségei, személyi tulajdonságai révén osztályunk hálózati személyeinek köre olyan taggal bővül, aki adottságai révén alkalmassá tehető feldolgozandó személyek mellé történő bevezetésre, hazai és külföldi bázisú tippkutató tevékenység ellátására, valamint a későbbiek során önálló információszerző tevékenység ellátására. [...] tanulmányainak befejeztével közreműködésünkkel alakítandó ki számára osztályunk hírszerző profiljának megfelelő munkalehetőség” – írta az egyetemistával kapcsolatban kiutazása előtt tartója.⁵² Mindez így is

⁵⁰ ÁBTL 3. 2. 1. Bt-3069 „Amby”.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo.

történt. „Amby” hírszerzői kiképzést kapott. Olaszországi tartózkodása során a tőle elvárt módon szállította az információkat, s így hazatérése után a Belügyminisztérium elintézte, hogy a már említett NKI-nál helyezkedhessen el. „Amby” amerikai referens lett, az Akadémia rezidentúra SzT-tisztjei között dolgozott. Új munkakörének megfelelően ekkor már a hírszerzés Egyesült Államokra szakosodott III/I-1 számú osztálya tartotta vele a kapcsolatot. „Amby” az NKI-nál az államközi kulturális szerződések lebonyolításával foglalkozott, eközben információkat gyűjtött a ki- és beutazó ösztöndíjasokról, de a „politikailag jól képzett, intelligens nőt” felhasználták az amerikai követség dolgozóiról való adatgyűjtésre is. Közvetlenül a rendszerváltás előtt teljesítménye alapján foglalkoztatói azt tervezték, hogy „Amby”-t egy amerikai ösztöndíjjal az Egyesült Államokba telepítik, más elképzelés szerint a Külügyminisztériumba építik be SzT-tisztként. Mindkét lehetőség előrelépést, „Amby” szerepének felértékelődését jelentette volna. Az 1989-ben felgyorsuló magyarországi politikai változások azonban megghiúsították a terveket. A titkos munkatársnő kilépett az NKI-ból. Döntését alacsony fizetésével indokolta, de feltehetőleg szabadulni akart a roskadozó pártállam állambiztonsági szerveitől is. Tartói megkísérelték a hálózatban tartani, de amikor nem sikerült kapcsolatuk számára a megfelelő kutatói állást kiharcolni a Külügyi Intézetben, 1989–1990 telén végleg elveszítették „Amby” együttműködési készségét. A politikai rendszer összeomlása, és nem a nemi diszkrimináció vagy a titkos munkatársnő alkalmatlansága volt tehát az, ami megakadályozta, hogy „Amby” a hírszerzés állományába léphessen.

Konklúzió

A fenti történetekkel azt próbáltuk bemutatni, hogy a hírszerzés területén miként érvényesült a társadalmi nemek közötti diszkrimináció, valamint volt-e annak időbeli változása. Láthattuk, hogy a nők társadalmi emancipációját nagy lemaradással követve e speciális területen is történt némi elmozdulás mind a hivatalos állományban, mind a hálózat összetételében. Feltucatnyi

esetről szoltunk, de feltételezhetően akkor sem lehetne az általános tendenciákat illetően más következtetéseket levonni, ha nagyságrendekkel több női ügynök együttműködését tudnánk vizsgálni, legfeljebb néhány kirívó példa ragadhatná meg a figyelmünket. A női informátorok hagyományosan néhány jól körülírható szerepben tűntek fel. Ezek egy része – mint például prostituáltak alkalmazása – kikopott, más részük háttérbe szorult, miközben a nők a titkosszolgálatok bedolgozóiként megjelentek magasabb képzettségű foglalkozásokban is. A kvalifikáltabb nőkkel való érintkezés esetenként felülírta azt a diszkriminatív elméletet, amely szerint a nők hírszerzésre alkalmatlanok. Hasonlóképpen a hírszerzés behatárolt lehetőségei és információéhsége is a nők felé nyitást mozdították elő az áthagyományozódott nőkép ellenére. A titkosszolgálati logika alapján megtervezett együttműködések zátonyra futása azonban automatikusan felerősítette a nőkről berögzült negatív sémákat. A női titkos munkatársokról, beszerzési jelöltekről írt pozitív jellemzések sem tekinthetők a hírszerző tisztek elfogulatlan véleményének. A hálózat minősítése és minősége visszahatott a tartótisztek teljesítményének megítélésére is. Ezért, amikor a hírszerzők véleményt formáltak, egyaránt álltak a szervezeti kultúra, a benyomásaik és az elvárások hatása alatt. A hírszerzés felfigyelt egyes nők pozicionális lehetőségeire vagy valamilyen különleges hozzáadott értékére, ami megfontolás tárgyává tehetette beszerzésüket, de mint a fentiekből is kitűnik, a másik nemet elsősorban célirányos feladatokra használták. Hosszú távon a hírszerzésnek dolgozó, kiképzett, külföldre telepített titkos munkatársakat, azaz „kémnőket” a titkosszolgálati iratok kutathatóságának jelen állapotában nem ismerünk.